

وظایف زوجین نسبت به یکدیگر

عابده بتول جعفری*

چکیده

خانواده، اولین مهم‌ترین و پربرکت‌ترین نهاد اجتماعی در تاریخ، فرهنگ و تمدن انسانی است. خانواده کانونی است که باید برای حفظ حرمت و کرامت انسان و تأمین سلامت جسمانی و روحانی و رشد معنوی او استحکام یابد. قوام خانواده به منظور تداوم انسجام جامعه و تأمین محیطی سالم برای زیستن انسان‌ها ضرورتی انکارناپذیر است. در نظام الهی و فرهنگ قرآنی، هدف اصلی ازدواج و تشکیل خانواده، رسیدن به آرامش و آسایش خاطر، پیمودن طریق رشد و شکوفایی، نیل به کمالات انسانی و تقرب به ذات حق تعالی است. از این رو در نظام اسلامی برای هر یک از زن و شوهر تکالیف و وظایفی در نظر گرفته شده است؛ حسن معاشرت، جلب توجه همسر، تمکین به معنی خاص، تربیت فرزندان از تکالیف مشترک است. سرپرستی و قیومیت خانواده، تعاون، نفقه، تأمین امنیت خانواده و... از وظایف شوهر نسبت به زن و اطاعت، حیا و عفاف، حفظ اموال شوهر، آراستگی و... از وظایف خاص زن نسبت به شوهر است.

مقاله حاضر علاوه بر تبیین موارد فوق به آسیب‌شناسی روابط خانوادگی نیز می‌پردازد. برخی از آسیب‌ها از ناحیه شوهر شامل آزار دادن همسر، بدخویی، بخل، تنوع‌طلبی، غیرت‌ورزی نابجا و... است و آسیب‌هایی که از ناحیه زن به همسر وارد می‌شود شامل ناسپاسی، انتظارات نابجا، منت نهادن، عدم مدارا و وفاداری است.

کلیدواژه: خانواده، وظایف، زوجین، اسلام.

* دانش‌پژوه مقطع کارشناسی معارف اسلامی از کشور پاکستان.

خانواده نهاد مقدسی است که زن و مرد عضو اصلی و مهم آن را تشکیل می‌دهند. خانواده این قدرت را دارد که افراد خود را به معراج هدایت کند و یا به مقام شیطان و شیطان‌صفتان تنزل دهد. برای آنکه خانواده بتواند افراد خود را به سعادت و تعالی برساند، لازم است هر یک از افراد آن تلاش و کوشش کنند و وظایف خود را انجام دهند.

از آنجا که مهم‌ترین عامل ناسازگاری و اختلاف، آشنا نبودن همسران به وظایف زناشویی است و همان‌گونه که بر عهده گرفتن هر مسئولیتی، آشنایی و آمادگی ویژه می‌طلبد، برای زندگی مشترک نیز تخصص، آمادگی و آگاهی کافی لازم است.

در این مقاله سعی شده است بر اساس آموزه‌های دینی به تبیین وظایف زن و مرد در مقابل یکدیگر پرداخته شود. از این رو، مطالب آن در سه بخش وظایف مشترک همسران، وظایف زن نسبت به شوهر و شوهر نسبت به زن و آسیب‌شناسی روابط در خانواده سامان یافته است. حسن معاشرت، سپاسگذاری، تربیت فرزندان از وظایف مشترک؛ سرپرستی خانواده، تأمین نیازهای مادی، مدارا، محبت و... از وظایف شوهر و فرمانبری، عفاف، حفظ اموال شوهر و آراستگی معرفی شده است.

همچنین آزار دادن همسر، بدخویی، بی‌تدبیری، تنوع‌طلبی مرد، غیرت‌ورزی نابجا ناسپاسی، عدم مدارا، خودآرایی زن برای غیر همسر، ناسپاسی از شوهر و بخل مرد مهم‌ترین آسیب‌هایی است که روابط زوجین را با خطر مواجه می‌سازد.

از دواج؛ سنت مؤکد اسلام

نگاهی کلی به قوانین اسلام، به ویژه قوانین اجتماعی آن، نشان می‌دهد که مکتب حقوقی اسلام برترین آیینی است که می‌تواند دنیا را اداره کند و به نیازهای طبیعی انسان، پاسخ دهد. اسلام در تشکیل خانواده به صفات نیک انسانی زن مرد و خانواده

آنها توجه داشته و به ویژگی‌هایی چون ثروت، زیبایی و... چندان اهمیتی نمی‌دهد. از این رو، در احادیث معتبر آمده که اگر دختری زیبا، کمالات انسانی و فضایل اخلاقی و دینی را نداشت، شایسته ازدواج نیست.

به طور کلی، روایات معتبری که از ائمه علیهم‌السلام نقل شده‌اند، چند دسته‌اند.^۱ دسته‌ای از روایات، ازدواج را از ارکان دین معرفی می‌کند. از امام باقر علیه‌السلام نقل شده است که فرمود: «مابنی بناء فی الاسلام احب الی الله عز و جل من التزویج»^۲ هیچ اساس و بنیانی در اسلام، نزد خداوند محبوب‌تر از اساس زناشویی نیست». همین جمله کافی است که اهمیت زناشویی و تشکیل خانواده را که هسته اصلی اجتماع است، نشان دهد. دسته دیگری از روایات، تشکیل خانواده را سنت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم دانسته، ماندگاری نسل و تربیت فرزندان صالح را که هدف نهایی ازدواج است، موجب فخر و مباهات ایشان معرفی کرده است.^۳

امام علی علیه‌السلام می‌فرماید:

ازدواج کنید؛ زیرا ازدواج سنت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، چنانکه خود آن حضرت می‌فرمود: هر کسی که دوست دارد از سنت من پیروی کند، ازدواج کرده، خانواده تشکیل دهد؛ زیرا یکی از سنت‌های من، تشکیل خانواده است. ازدواج کنید تا جمعیت شما زیاد شود؛ من در روز قیامت به زیادی جمعیت مسلمان‌ها در میان امت‌های دیگر غیر اسلامی مباهات می‌کنم.^۴

امام باقر علیه‌السلام از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل می‌کند: «هیچ عاملی نباید افراد باایمان را از ازدواج منع کند تا شاید خداوند، در نتیجه ازدواج فرزندی به وی عطا کند که عبادت خدا را به جا آورد».^۵

وظایف مشترک همسران

الف) حسن معاشرت

انسان، نیاز به معاشرت دارد و این معاشرت باید همراه با صفا، محبت، وفاداری و گذشت باشد. در زندگی خانوادگی نیاز به عاطفه و محبت، بیشتر بوده و عشق است که خانه را گرم و همسران را برای هم جذاب می‌کند.^۶ زن و شوهر به دلیل ارتباط بسیار نزدیکی که با هم دارند، بیش از همه موظف به رعایت احترام و حسن معاشرت متقابل و نگهبانی از شأن و منزلت یکدیگرند.^۷

در قرآن کریم بیش از بیست بار^۸ کلمه «معروف» برای بیان چگونگی روابط اعضای خانواده آمده است:

يا ايها الذين امنوا لا يحلّ لكم ان ترثوا النساء كرها ولا تعضلوهن لتذهبن
ببعض ما اتيتموهن الا ان ياتين بفاحشه مبينه و عاشروهن بالمعروف فيان
كرهتموهن فعسى ان تكرهوا شيئا و يجعل الله فيه خيرا كثيرا.^۹

ای کسانی که ایمان آوردید! برای شما جایز نیست که زنان برخلاف میل (آنها) ارث ببرند و بر آنان سخت‌گیری نکنید با بخشی از آنچه (مهریه) به آنان داده‌اید، (از دستشان به در) برید، مگر آنکه زشت‌کاری آشکاری انجام دهند و با آنان، به طور پسندیده رفتار کنید و اگر آنان خوشایندتان بودند، پس (فوراً) تصمیم به جدایی نگیرید، چه بسا چیزی ناخوشایند شماست و خدا در آن خیر فراوانی قرار می‌دهد.

معاشرت به معروف مصادیق فراوان دارد و بسیاری از امور اخلاقی را شامل می‌شود. در ذیل به برخی از مصادیق مهم آن که از وظایف مشترک همسران است اشاره می‌شود:

۱. ادب و احترام

یکی از نمودهای مهم احترام دوسویه همسران، رعایت ادب در برخورد با یکدیگر است. در صورت رعایت این اصل روابط زوجین دوام و استحکام بیشتری می‌یابد.

امام صادق علیه السلام در سفارش به این اصل اخلاقی می فرماید: «لا يزال المؤمن يورث اهل بيته العلم و الادب الصالح حتى يدخلهم الجنة جميعا»^{۱۰} مؤمن همواره خانواده خود را از دانش و ادب شایسته بهره مند می سازد تا همه آنان را وارد بهشت کند».

۲. سلام کردن

یکی از دستورهای ارزنده اسلام، سلام کردن است. افراد، هنگام برخورد با هم و برای اظهار محبت، به هم سلام می کنند. زن و شوهر برای تقدیم این هدیه به یکدیگر شایسته ترند.

۳. سپاسگزاری و قدردانی

سپاسگزاری، بازتاب عاطفی محبت و خوش اخلاقی در روان آدمی است. هر کسی به طور طبیعی دوست دارد از نیکی و محبت دیگران قدردانی کند. اهمیت سپاسگزاری چنان مورد توجه دین مقدس اسلام است که کوتاهی در اجرای آن، همانند سستی در شکرگزاری به ساحت اقدس الهی به شمار آمده است.^{۱۱}

۴. حسن خلق

حسن خلق صفتی پسندیده است که اسلام بر آن تأکید فراوان نموده است تا آنجا که در روایات، حسن خلق به عنوان اولین، بهترین و با ارزش ترین معروف، معرفی شده است. این ویژگی در روابط خانوادگی و به خصوص بین زوجین جایگاه ویژه ای دارد و بر سایر اعمال انسان نیز تأثیر می گذارد. در این مورد روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که ذکر آن باعث روشن شدن اهمیت خلق و خوی نیک در خانواده می شود.

به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر دادند که سعد بن معاذ در گذشت. با شنیدن این خبر،

پیامبر صلی الله علیه و آله به چهارچوب در خانه تکیه داده بود. دستور داد او را غسل دهند.

چون او را خوشبو ساختند و کفن کردند و بر تابوت نهادند، پیامبر صلی الله علیه و آله با پای

برهنه و بدون عبا در پی جنازه روان گشت. گاه راست جنازه را می گرفت و گاه

چپ آن را، تا اینکه جنازه به گورستان رسید. پیامبر ﷺ نزدیک قبر آمد و خود سنگ بر آن نهاد و آجر بر آن چید. (در هنگام ساختن گور) پیایی می گفت: آجر بدهید، گل بدهید و با گل‌ها آجرها را محکم می کرد. چون کار تمام شد. فرمود: می دانم که اینگور فرسوده می گردد و می پوسد، ولی خداوند بنده‌ای را دوست دارد که چون کاری انجام دهد، آن را درست و استوار به انجام رساند. زمانی که خاک روی قبر را صاف کرد، مادر سعد گفت: سعد! بهشت گوارایت باد. پیامبر ﷺ گفت: مادر سعد ساکت باش. درباره خدا این گونه حتمی میاندیش؛ زیرا گور، سعد را بفشرد. سپس پیامبر ﷺ بازگشت و مردم نیز بازگشتند. در راه بازگشت به پیامبر ﷺ گفتند: یا رسول الله! دیدیم با سعد رفتاری کردی که با هیچ کس نکردی، ولی فرمودی گور او را بفشرد؟ پیامبر ﷺ گفت: آری چنین است که گفتم؛ زیرا سعد با خانواده‌اش بد اخلاق بود. ۱۲

امام علی علیه السلام می فرماید: «أحسن الصحبة لها فيصفو عيشك؛ ۱۳ با همسرت خوش رفتار باش تا زندگی‌ات باصفا گردد.» و در روایتی دیگر از امام سجاد علیه السلام نقل شده است:

و اما حق الزوجه فان تعلم ان الله عزوجل جعلها لك سكنا و انسا فتعلم ان ذلك نعمه من الله عليك فتكرمها و ترفق بها و ان كان حقاك أوجب فان لها عليك أن ترحمها. ۱۴

حق زن این است که بدانی خداوند عزوجل او را مایه آرامش و انس تو قرار داده و این نعمتی از جانب اوست، پس احترامش کن و با او مدارا نما، هر چند حق تو بر او واجب تر است، ولی این حق اوست که با او مهربان باشی.

ب) آراستگی ظاهر

در آموزه‌های دینی ما سفارش شده که زن و شوهر در محیط خانه، خود را برای یکدیگر آراسته کنند. زن در خانه باید خود را برای شوهر، آرایش کند؛ لباس زیبا و جذاب بپوشد، زیورآلات خود را در بر کند، خود را خوشبو سازد و برای شوهر

دلربایی نماید.^{۱۵} پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ زنی که از او درباره حقوق شوهر بر همسرش پرسید، فرمود: «وظیفه زن، آن است که خود را به خوشبوترین عطرها معطر سازد، بهترین لباس‌هایش را بپوشد، بهترین زیورآلاتش را در بر کند و صبح و شام خود را به شوهرش عرضه نماید.»^{۱۶}

همان‌گونه که مرد از همسر خود انتظار دارد با شیوه‌ها و وسایل گوناگون، رغبت او را برانگیزد، زن نیز چنین انتظاری دارد و مرد باید جنبه‌های روانی و غریزی او را در نظر بگیرد.^{۱۷} حضرت امام رضا علیه السلام پاکیزگی را از خوب‌ترین اخلاق پیامبران برشمرده و سفارش نموده زن و شوهر باید برای یکدیگر پاکیزه و آراسته باشند تا مهرشان در دل یکدیگر پایدار بماند.^{۱۸}

ج) تأمین نیاز جنسی

یکی از عوامل بسیار مهم در رضامندی زن و شوهرها از زندگی خانوادگی، احساس رضایت از روابط جنسی است. تأمین نیاز جنسی افراد در خانواده اهمیت بسیاری دارد. نخستین انگیزه‌ای که انسان را به سوی ازدواج و زندگی مشترک سوق می‌دهد، نیاز زیستی و غریزی است.^{۱۹}

د) تربیت فرزندان

تربیت فرزندان، وظیفه مشترک زن و شوهر است. رسالت والدین تنها تأمین نیازهای مادی و اولیه فرزندان نیست، آنها موظف به رشد فرزند در ابعاد مختلف برای ورود به عرصه‌های مختلف زندگی‌اند. آنها موظفند فکر و اندیشه کودک را در مسیری درست قرار دهند.^{۲۰} امام سجاد علیه السلام در رساله حقوق، درباره حق فرزند چنین می‌فرماید:

حق فرزند این است که بدانی او قسمتی از وجود تو است و جزئی از درخت هستی‌ات می‌باشد. در این جهان، خوبی و بدی او به تو مربوط است و تو در اموری که درباره او مسئولیت داری، بازخواست می‌شوی؛ از چند نظر: تربیت و آداب‌آموزی، هدایت او به پروردگارش، کمک کردن به او (درباره تو

و خودش) در مسیر اطاعت الهی. اگر در این باره کم‌ترین زحمتی به خود دهی، پاداش کافی داری و اگر کم‌ترین کوتاهی‌ای نمایی، به دقت بازخواست خواهی شد. پس درباره او کاری کن که در دنیا اثر نیک داشته باشی و خود را به آن آراسته کنی و در نزد پروردگار به سبب سرپرستی خوبی که از او می‌کنی و نیز به دلیل آنکه برای تربیت او از نیروهای درونی خودش کمک می‌گیری، نسبت به او معذور باشی.^{۲۱}

ه) احترام متقابل

اساس و پایه تحکیم خانواده محبت و احترام متقابل زوجین است. این احترام طرفینی پیوند اعضای خانواده را مستحکم‌تر و مانع فروپاشی نظام خانواده می‌شود. امام علی علیه السلام و حضرت فاطمه رضی الله عنها با پی‌ریزی کانون خانواده بر احترام متقابل، این فضای آکنده از محبت را اینگونه ترسیم نموده‌اند:

به خدا سوگند من هیچ وقت او را غضبناک نکردم و بر هیچ کاری او را مجبور نساختم تا اینکه فاطمه رضی الله عنها به شهادت رسید و فاطمه نیز هیچگاه مرا خصمنانک نکرد و هیچ زمان از کاری که به او گفتم نافرمانی نکرد و هر وقت به او نگاه می‌کردم، تمام غم و غصه‌ها از دلم برطرف می‌شد.^{۲۲}

و) کوشش متقابل برای حفظ عفاف

از وظایف مشترک زن و شوهر کوشش برای حفظ عفاف و پاکدامنی است. عفت عبارت است از: تسلیم شهوت در برابر عقل؛ یعنی قوه شهوانی انسان، کارهای خود را بر اساس دستور عقل انجام دهد. به عبارت دیگر، عفت به معنای اعتدال در بهره‌مندی از شهوات است.^{۲۳}

عفت، به طور کلی و مخصوصاً عفت در شهوت جنسی که از آن به پاکدامنی تعبیر می‌شود، از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین زیبایی‌های اخلاقی است. عفت جنسی یعنی، کنترل غریزه جنسی و محدود ساختن آن در چارچوب عقل و شرع. در فضیلت این

وظیفه اخلاقی روایات فراوانی رسیده است. امام باقر علیه السلام در این باره می فرماید: «ما عبدالله بشی افضل من عفة بطن و فرج؛^{۲۴} هیچ عبادتی برتر از عفت شکم و عفت جنسی نیست». همان طور که مرد انتظار عفت و پاکدامنی همسر خود را دارد، خود نیز باید عقیف و پاکدامن باشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «نسبت به زنان دیگران عفت داشته باشید تا دیگران نسبت به زنان شما عفت داشته باشند».^{۲۵}

وظایف شوهر نسبت به زن

الف) سرپرستی خانواده

خانواده مانند هر اجتماعی، نیازمند مدیر و سرپرست است. در خانواده‌هایی که نقش سرپرست در آنها ضعیف است، مشکلات و گرفتاری‌های عدیده‌ای بروز می کند. در اسلام وظیفه سرپرستی خانواده به عهده مرد گذاشته شده است.^{۲۶} خداوند در قرآن کریم می فرماید: «الرجال قوامون على النساء...»^{۲۷} مردان، سرپرست و نگهبان زنانند...» رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

الرجل راع على اهل بيته و هو مسؤول عنهم والمرأه راعيه على بيت بعلمها و

ولده و هي مسؤله عنهم.^{۲۸}

مرد سرپرست خانواده است و دربارہ آنان از او سؤال می شود و زن سرپرست خانه و شوهرش و فرزندان اوست و دربارہ آنان از وی سؤال می شود.

واگذاری مسئولیت و مدیریت خانواده به مرد برخورداری از قدرت تصمیم گیری در مسایل اساسی خانواده را می طلبد. این تصمیم گیری باید عاقلانه، بر پایه خواست خانواده و بر محور عقل و منطق استوار باشد.^{۲۹} سرپرستی مرد بر خانواده نیز به سبب وجود ویژگی های جسمی و روحی اوست؛ چیرگی تفکر بر عاطفه و احساسات (به عکس زن که سرشار از عاطفه است) و نیروی جسمی بیشتر.^{۳۰}

ب) تأمین نیازهای مادی

در شرع اسلام، نفقه زن بر مرد واجب است و او باید تمامی مخارج خانواده مانند خوراک، پوشاک و لوازم منزل را تهیه کند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «خوراک و پوشاک زنان به اندازه مصرف بر شما واجب است».^{۳۱}

امام سجاد علیه السلام فرموده: «وارد شدن به بازار و خرید یک درهم گوشت برای عائله که آن را هوس کرده‌اند، برای من محبوب‌تر از بنده آزاد کردن است».^{۳۲}

امام باقر علیه السلام نیز می‌فرماید:

من طلب [الرزق فی] الدنيا استغفافاً عن الناس و توسیعاً علی اهله و تعطفاً علی

جاره لفی الله عزوجل یوم القیامه و وجهه مثل القمر لیله البدر؛^{۳۳}

کسی که برای بی‌نیازی از مردم و رفاه خانواده و کمک همسایگانش در طلب روزی حلال باشد، در روز قیامت خداوند را در حالی ملاقات می‌کند که چهره‌اش مانند ماه شب چهارده می‌درخشد.

از کارهای پسندیده در زندگی خانوادگی گسترش رفاه برای خانواده است و مرد باید بکوشد شرایط رفاهی بهتری برای آنان فراهم آورد.^{۳۴} امام زین العابدین علیه السلام در این مورد می‌فرماید: «ان ارضاکم عندالله اسبغکم علی عیاله؛^{۳۵} خداوند از کسی بیشتر خشنود است که بر خانواده‌اش توسعه دهد».

ج) تأمین امنیت خانواده

تلاش برای حفظ امنیت مالی، جانی و ناموس نیز وظیفه مرد است. خداوند، سرپرستی زن را بر عهده مرد قرار داده و از او خواسته تا از او نگهداری کند.^{۳۶} امام علی علیه السلام در سفارش‌های خود به امام حسن علیه السلام درباره محافظت از عفت و پاکدامنی زنان می‌فرماید:

زنان را در پرده حجاب و عفاف، نگاهشان دار تا نامحرم‌ان را ننگرند؛ زیرا هر چه آنان محبوب‌تر و پوشیده‌تر باشند، عفتشان بهتر محفوظ می‌ماند و این نکته را در نظر داشته باش که بیرون رفتن آنان، فسادش بیشتر از این نیست که تو افرادی را که مورد اطمینان نیستند، به منزل ببری.^{۳۷}

در اسلام، نگهداری از خانواده اهمیت والایی دارد و فدا کردن جان در این راه نیز کاری پسندیده است.

د) هدایت خانواده به سوی کمال معنوی

یکی از وظایف اصلی مرد در جایگاه سرپرست خانواده، فراهم نمودن زمینه برای رشد معنوی اعضا و به ویژه، همسر است. هدایت دیگران در اسلام از شأن و مرتبه بالایی برخوردار است و بعثت پیامبران نیز برای هدایت بشر بوده است.

قرآن کریم نیز در این مورد می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا قوا انفسکم و اهلیکم ناراً و قودها الناس و الحجارة...»^{۳۸} ای کسانی که ایمان آوردید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است، نگه دارید.»

ه) خوش‌زبانی و مدارا

درشت‌گویی، بدزبانی، تندى و سخت‌گیری، طرف مقابل انسان را -هر که باشد- وادار به واکنش می‌کند. امیر مؤمنان در این زمینه به مردان چنین دستور می‌دهد: «فلا روهن علی کل حال احسنوا»^{۳۹} با آنان در همه حال مدارا کنید، خوش‌زبان و نرم‌خو باشید و در تمام امور نیکی نمایید که عکس‌العمل آنان با شما به همین صورت باشد.»

شایسته است که مرد، جز به زبان محبت و تکریم با همسرش سخن نگوید و همواره کلام خوشایندی را در فضای سرشار از نشاط و آرامش تقدیم همسرش نماید.^{۴۰} در همین زمینه حدیث دیگری از امام علی علیه السلام نقل شده است که می‌فرماید: «همیشه با همسرت مدارا کن و با او به نیکی معاشرت نما، تا زندگیت با صفا شود».^{۴۱}

و) اختصاص دادن زمان به همسر

مرد باید در شبانه‌روز برنامه ویژه‌ای برای ارتباط با همسرش داشته باشد. مصاحبت و با هم بودن، از سرمایه‌های ازدواج موفق است که موجب علاقه‌مندی همسران به یکدیگر می‌شود.^{۴۲}

ز) تشکیل جلسات خانوادگی

یکی دیگر از مسایلی که مرد باید در خانه بدان توجه کند، تشکیل جلسات خانوادگی است که در آن مرد بخشی از وقتش را در اختیار زن قرار می‌دهد؛ به حرف‌های او گوش دهد، خواسته‌های او را -هر چند نپسندد- بشنود، در مورد مشکلات زندگی با او صحبت و مشورت کند. البته این، بدان معنا نیست که زنان به خواسته‌ها و نگرانی‌های همسرانشان بی‌توجه باشند.^{۴۳} اگر صحبت و گفت‌وگو برای مردان، جنبه تبادل اطلاعات دارد، برای زنان وسیله‌ای برای تبادل عاطفی و راهی برای ابراز دوستی و علاقه است.^{۴۴}

ح) همکاری در امور خانواده

مرد باید در امور داخلی منزل به همسرش کمک کند؛ زیرا در روحیه زن اثر بسیار خوبی دارد. روزی رسول اکرم صلی الله علیه و آله به خانه دخترش رفت. علی علیه السلام مشغول انجام کارهای منزل و همکاری با همسرش بود. پیامبر، از صفا و صمیمیت این زن و شوهر خوشش آمد و فرمود: «مردی که به زن و فرزندش از روی محبت، خدمت کند، خدا برای او خیر دنیا و آخرت را خواسته».^{۴۵}

آن حضرت در سفارش به حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

یا علی! خدمة العیال کفارة للکبائر و تطفی غضب الرب و مهوور الحور العین
و تزید فی الحسنات والدرجات.^{۴۶}

یا علی! خدمت به خانواده، کفاره گناهان کبیره و خاموش‌کننده خشم خداوند و مهریه حورالعین و زیادکننده حسنات و درجات است.

امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

حضرت فاطمه علیها السلام کارهای منزل را با حضرت علی اینگونه تقسیم کرد که خمیر کردن آرد، نان پختن، تمیز کردن و جارو زدن خانه به عهده فاطمه علیها السلام باشد و کارهای بیرون منزل از قبیل جمع‌آوری هیزم و تهیه مواد اولیه غذایی و... را علی علیه السلام انجام دهد.^{۴۷}

ط) پرستاری از همسر

زن در زمان کسالت و بیماری از شوهرش انتظار دارد که از او پرستاری کند و با دلجویی و مهربانی در معالجه‌اش کوشش نماید. رسول اکرم صلی الله علیه و آله در این مورد می‌فرماید: «هر کس برای برآوردن حاجت بیماری کوشش کند، موفق شود یا نه، از گناهانش خارج می‌شود مانند روزی که از مادر متولد شده است».^{۴۸}

ی) هدیه دادن و سوغات آوردن

یکی از سنت‌های نیکوی اسلامی، هدیه دادن است. هدیه دادن موجب خوشحالی و صفا و صمیمیت می‌شود. هدیه دادن به همسر از سر صدق و صفای دل و برای ابراز شادی از نعمت خداوند و به نشانه محبت و مودت، از بارزترین مصادیق احسان و نیکی در میان همسران است.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هرگاه مردی به سفر رود، هنگامی که نزد خانواده‌اش می‌آید، باید (به اندازه‌ای که توانایی دارد) هدیه و چیز تازه و مطبوعی برای آنها بیاورد...».^{۴۹}

ک) محبت و اظهار آن

اصل مهر و محبت و علاقه همسران نسبت به یکدیگر موهبتی الهی است:

و من آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجا لتسکنوا الیها وجعل بینکم مودة و رحمه.^{۵۰}

و از نشانه‌های او این است که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید، تا بدان‌ها آرامش یابید و در بین شما دوستی و رحمت قرار داد.

این مهر و محبت با شروع زندگی مشترک آغاز و با ادامه زندگی استحکام بیشتری می‌یابد. مردان آگاه و فهیم به محبت قلبی اکتفا نمی‌کنند و آن را در راستای تقویت پایه‌های زندگی در قالب واژه‌های زیبا و پرمفهوم بیان می‌نمایند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در اهمیت این عامل استحکام‌بخش می‌فرماید: «قول الرجل للمرأة انی احبک لایذهب من قلبها ابدا»^{۵۱} این گفتار شوهر به همسرش که من تو را دوست دارم هرگز از قلب زن بیرون نمی‌رود».

وظایف زن نسبت به شوهر

همسرداری رسالتی سنگین است که زمینه های کمال انسانی زن را فراهم می آورد. زن در راستای جلب رضایت همسر و تأمین رضای الهی براساس آیات و روایات و سیره معصومین علیهم السلام وظایفی دارد که به برخی از آن اشاره می شود:

الف) فرمانبری

اطاعت زن از شوهر، افزون بر اینکه وظیفه است، عملی عبادی است و ثواب فراوانی برای زن دارد. زن، در کنار عبادت و ادای واجبات و ترک محرمات، با فرمانبرداری از شوهر به خداوند نزدیک می شود.^{۵۲} رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هر «آن»، زن شایسته ای خدا را عبادت کند و واجبات را ادا نماید و از شوهر فرمان برد، وارد بهشت می شود».^{۵۳}

اطاعت از شوهر و خودداری از نافرمانی او که از وظایف اولیه زن است، در اموری است که مخالف احکام الهی نباشد و اگر فرمانی مخالف دستور خدا برسد، وظیفه زن، تخلف و یا فرار از آن کار است؛ زیرا حکم خداوند بر حکم بشر مقدم است.^{۵۴} پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «اگر سجده کردن برای غیر خدا جایز بود، دستور می دادم تا زن در برابر شوهرش سجده کند».^{۵۵}

ب) حفظ عفت و وفاداری به شوهر

نظر اسلام این است که زن باید عقیف و پاک دامن باشد. پاک دامن، وظیفه دینی و اسلامی او است. زن حق ندارد بدون اجازه شوهر، از خانه بیرون رود و بیگانگان را به خانه راه دهد. قرآن می فرماید: «...فالصالحات قانتات حافظات للغیب بما حفظ الله»^{۵۶} زنان صالح، آنهایی هستند که همواره مطیع شوهر خود هستند و در غیاب او، حقوق وی را در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده حفظ می کنند».

براساس این آیه، زنان صالح و درستکار در برابر خانواده متعهد می باشند و نه فقط در حضور شوهر، بلکه در غیاب او نیز خود را حفظ می کنند؛ یعنی در نبود او مرتکب خیانت مالی، ناموسی و شخصیتی نمی شوند.

ج) حفظ اموال شوهر

یکی از وظایف زن در خانواده، آن است که در نبود شوهر در نگهداری اموال او بکوشد و بدون اجازه او خرج یا بخشش نکند. در آیه ۳۴ سوره نساء این وظیفه به روشنی بیان شده است.^{۵۷}

د) تدبیر منزل

خانواده، نهاد اجتماعی است و اساس کارها بر مبنای تعاون، همکاری و همدلی است. همکاری و تعاون پیش می‌رود. گرچه در اسلام وظیفه مدیریت کلان خانواده بر عهده مرد است، اما اداره درون خانه نیز بر عهده زن می‌باشد. اگر زن، امور خانه را با درایت انجام ندهد، امور مختل می‌گردد و کم‌کم شیرازه خانواده از هم می‌پاشد.^{۵۸}

رسول گرامی اسلام فرمود: «هر زنی در خانه شوهر برای زیباسازی چشم‌انداز، چیزی را جابه‌جا کند، خداوند به او نظر رحمت اندازد و هر که مورد نظر رحمت باشد، از عذاب در امان است».^{۵۹}

ه) جلب رضایت شوهر

زن هوشیار، رشته محبت بین خود و شوهرش را هر روز محکم‌تر می‌کند و از ناسازگاری و کدورت می‌گریزد. رضایت شوهر ضامن استحکام این رشته و موجب انس و دلگرمی اوست. مردی که از همسر خود راضی باشد، خانه را محل آرامش خود می‌بیند و به دنبال کارهای بیهوده و خلاف نمی‌رود.

جلب رضایت شوهر، عوامل گوناگونی دارد که زن با دقت و هوشیاری آن را می‌یابد. از امام باقر علیه السلام روایت شده: «کارسازترین شفیع نزد خداوند برای زن، رضایت شوهر است و چون فاطمه علیها السلام از دنیا رفت، امیرالمؤمنین به بالین او ایستاد و عرضه داشت: خدایا من از دختر پیامبر راضی‌ام».^{۶۰}

و) شوهرداری

زن اگر به فن شوهرداری آشنا باشد، می‌تواند با انجام وظایفی که خداوند بر عهده

او مقرر فرموده، خانه را بهشت برین کند و از شوهر و فرزندان خود افرادی لایق، پویا، خلاق و آبرومند سازد و خانه را محل آسایش، فضیلت و خوشبختی قرار دهد. امام علی علیه السلام می فرماید: «جهاد المرأة حسن التبعل؛^{۶۱} جهاد زن خوب شوهرداری کردن است.»

ز) زینت و آرایش برای شوهر

اسلام از این دستور، فقط برآورده شدن نیاز روحی مردان را دنبال نمی کند، بلکه تأمین خواسته های روحی زنان و بانشاط ماندن آنان نیز در اسلام اهمیت دارد؛ یعنی اسلام در این دستور، روحیه زن و شوهر را در نظر گرفته و می خواهد زن مثل گل، باطراوت بماند لطافت های روحی و ظاهری خود را از دست ندهد. رسول خدا در حدیثی می فرماید:

ان خیر نسائكم الولود الودود العنيفة، العیزة فی اهلها، الذلیله مع بعلها، المتبرجه مع زوجها، الحصان علی غیره التي تسمع قوله و تطیع امره.^{۶۲}
بهترین زنانان، آن زن زایا، بسیار مهربان و پاکدامن است که برای شوهرش خودآرایی می کند و از غیر او خود را محفوظ نگه می دارد، حرف شوهرش را می شنود و فرمان او را اطاعت می کند....

ح) نداشتن توقعات نابه جا

مرد وظیفه دارد مخارج زن و فرزندان را در حد متعارف تأمین نماید و زن نیز از نظر اخلاقی وظیفه دارد از تجملات و چشم و هم چشمی ها دوری کند و شوهر را برای تأمین خواسته های خود در تنگنا قرار ندهد. رسول خدا صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:
هر زنی که با شوهرش ناسازگاری کند و به آنچه از جانب خداوند رسیده است قناعت ننماید و بر همسر خود سختگیری کند و بیش از توان او درخواست نماید، اعمالش پذیرفته نمی شود و مورد غضب الهی است.^{۶۳}

مجموعه مقالات همایش «زن مسلمان، خانواده کارآمد»

آسیب‌شناسی روابط در خانواده

الف) آسیب‌های خانواده از ناحیه شوهر

آسیب‌هایی که از ناحیه شوهر، خانواده را تهدید می‌کنند که چه بسا موجب فروپاشی آن می‌گردند، عبارتند از:

۱. آزار دادن همسر

زن از محیط گرم خانه پدر، به خانه‌ای پا می‌نهد که همه چیز آن برای وی تازه و بدون سابقه است و خدمت و محبت در آن دوسویه است. اگر زن در قبال محبت و تلاشی که در زندگی می‌کند پاسخ محبت آمیز نگیرد، دیر یا زود از محبت کردن دست می‌کشد. در این حالت زن یا به زندگی مشترک ادامه نمی‌دهد یا شوق و محبت گذشته را در زندگی جاری نمی‌سازد. آزارهای جسمی و روانی ضربه‌های جبران‌ناپذیری به پیکره زندگی می‌زند، ولی آزارهای روانی باعث ایجاد اختلالات عمیق‌تری در فرد و زندگی مشترک می‌شود.

در روایات متعددی افزون بر کتک زدن زن، تحقیر و آزار روانی وی را هم عامل فروپاشی تدریجی خانواده‌ها می‌دانند.^{۶۴} پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود:

هرکس به زنی آزار برساند تا آن زن (با بخشیدن مهریه‌اش) جان خود را از او بخرد، خدای برای آن مرد، به کیفی کمتر از آتش، رضایت نداده است؛ چرا که خداوند متعال برای زن همان گونه به خشم می‌آید که به خاطر یتیم.^{۶۵}

۲. بد خوابی

انسان تندخو، گاه بدون آنکه بخواهند، به دیگران به ویژه نزدیکان و خویشان خود آزار می‌رسانند و حساسیت زیاد، حرارت، بداخلاقی و کم‌حوصلگی این افراد که دیگران به طور دایم از آنها ناراحت و دل‌تنگ شوند.^{۶۶} امام رضا علیه السلام در راهنمایی حسین‌ابن بشار که یکی از خویشاوند بدش به خواستگاری دخترش آمده بود فرمود:

«اگر بدخلق است دخترت را به همسری وی در نیاور»^{۶۷}.

از منظر پیشوایان دینی، آنجا که همسر با بدخویی مواجه شود، صبر و مدارا کلیدی ترین عامل حفظ کانون خانواده است. رسول خدا ﷺ در این باره می فرماید: «من صبرت علی سوء خلق زوجها أعطها مثل (ثواب) آسیه بنت مزاحم؛^{۳۸} هر زنی در برابر بداخلاقی شوهرش شکیبایی ورزد، خداوند همانند (ثواب) آسیه (همسر فرعون) به او عطا می کند».

۳. بخل

انسان بخیل، چه فقیر باشد چه ثروتمند، اموالش را فقط نزد خود نگاه می دارد و از آن انتفاع نمی کند. این افراد حتی خود را در تنگنا قرار می دهند و از پرداخت حتی هزینه های اصلی خانواده نیز شانه خالی می کنند. کمتر زنی می تواند با این گونه مردان زندگی کند و در صورت ادامه زندگی مشترک علاقه اش به همسر کاهش می یابد؛ چرا که خود را از دارایی و امال همسرش کم ارزش تر می بیند.

۴. بی تدبیری

با تشکیل خانواده، زن و مرد ممکن است با مشکلات زیاد مالی، رفتاری و... روبه رو شوند، در چنین فضایی فقط مدیریت عاقلانه و ماهرانه می تواند خانواده را از این کشاکش سنگین برهاند. با توجه به اینکه در اسلام اداره امور خانواده و مدیریت خانواده به مرد سپرده شده است اگر مرد، توانایی مدیریت درست نداشته باشد، خانواده در گردابی از مشکلات حل نشدنی فرو خواهد رفت.

۵. تنوع طلبی

اسلام با توجه به واقعیت فزونی تعداد زنان آماده ازدواج نسبت به مردان آماده ازدواج، چند همسری را با رعایت شروطی مجاز دانسته است. هرگاه مرد بخواهد از این جواز شرعی سوء استفاده کند و بدون دلیل همسرش را طلاق دهد یا بیازارد تا راه های ازدواج مجدد برایش هموار گردد، این کار نزد خداوند متعال منفور است. بدین سان، تنوع طلبی در ازدواج از آسیب های خطرناکی است که نهاد خانواده را تهدید می کند و مانع تحکیم این نهاد مقدس می شود.

زندگی مشترک، محدود کننده روابط جنسی است و ارضای آن به صورت مشروع است. در هر اجتماع و دینی ازدواج مرزهایی را برای روابط جنسی تعیین کرده است که عدول از این مرزها برای زن و مرد به معنای پیمان‌شکنی و خیانت به همسر است. اما گاهی حساسیت به این مسئله از حد طبیعی خود بیرون می‌رود و به صورت شک و تردیدهای نادرست و غیرت‌ورزی‌های بی‌دلیل، زندگی را تلخ می‌کند.^{۶۹}

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «ایک والتغایر فی غیر موضع غیره، فان ذلك یدعوا الصحیحه الی السقم والبریئة الی الریب»؛^{۷۰} از غیرت نابجا بپرهیز؛ چرا که این کار درستکار را به نادرستی و پاکدامن را به بدگمانی خواهد کشاند.

ب) آسیب‌های خانواده از ناحیه زن

آسیب‌هایی که از طرف زن، خانواده را تهدید می‌کند و ممکن است به فروپاشی این نهاد بینجامد عبارتند از:

۱. آزار دادن شوهر

وقتی زن همسرش را به شیوه‌های مختلف مثل بدخلقی، بهانه‌گیری یا... آزار دهد، مرد نیز همان‌گونه واکنش نشان می‌دهد و کانون خانواده به میدان درگیری و کشمکش تبدیل می‌شود و به تدریج تحمل چنین وضعیتی برای هر دو نفر سخت می‌شود. حتی اگر شوهر صبوری کند از محبتش به همسر کاسته می‌شود و عشق و محبت جای خود را به نفرت می‌دهد.^{۷۱}

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هر زنی در دنیا شوهرش را آزار بدهد، همسر (تعیین شده) او از حوریان بهشتی می‌گوید: خدا تو را بکشد! او را میازار؛ زیرا او نزد تو مهمان است و به زودی، تو را ترک می‌کند و نزد ما می‌آید».^{۷۲}

ناسپاسی نسبت به شوهر

زن، بیشتر به محبت شوهر نیاز دارد و مرد، به سپاس‌گزاری زن. از این رو، علاقه و محبت مرد به همسرش در مقابل ناسپاسی زن کم می‌شود. روایات اسلامی زنان را از ناسپاسی نسبت به لطف و محبت شوهران نهی کرده است.

۳. انتظارات نابجا از شوهر

مرد در جایگاه سرپرست و مدیر خانواده همواره می‌کوشد نیازهای اساسی خود و خانوادش را برطرف کند. چون این وظیفه تکلیفی الهی است، قابل منت‌گزاری بر زن نمی‌باشد، ولی در شرایطی خاص و تنگناهای مالی که شوهر توانی تأمین خواسته‌های زن را ندارد و یا زن به رفع نیاز ضروری بسنده نمی‌کند و برای تأمین خواسته‌های خود به شوهرش فشار بیاورد، افزون بر خشمگین کردن خداوند از خود، زمینه نارضایتی شوهر را نیز فراهم می‌آورد.

گاهی مرد به علت سرزنش‌های زن، به دزدی و کسب درآمدهای نامشروع روی می‌آورد و ممکن است به طرف ناهنجاری‌های اجتماعی مثل اعتیاد و... کشیده شود که در نهایت به جدایی و فروپاشی خانواده می‌انجامد. از این رو، روایات اسلامی زن را از وادار کردن شوهر به تأمین آنچه در توانش نیست، نهی کرده است.^{۷۳}

۴. منت نهادن بر شوهر

زن‌هایی که در ثروت و یا موقعیت خانوادگی بر شوهر خود برتری دارند، نباید ثروت و موقعیت خانوادگی خود را به رخ شوهر بکشند و بر او منت بگذارند.

۵. مدارا نکردن با شوهر

گاهی اوقات اخلاق و رفتار شوهر مورد قبول همسرش نیست و حتی ممکن است در عرف هم پذیرفته شده نباشد، ولی اصلاح این رفتارها فقط با تحمل و شکیبایی و رفتارهای نرم امکان‌پذیر است. زن نمی‌تواند با چند ماه زندگی مشترک، رفتار چندین

ساله شوهر خود را تغییر دهد.^{۷۴} در روایتی از امام علی علیه السلام آمده است: «بدترین همسران، زنی است که سازگار نباشد».^{۷۵}

۶. خودآرایی برای غیر همسر

خودآرایی زن، برای غیر همسر از خطرناک‌ترین آفت‌هایی است که کانون خانواده را تهدید می‌کند. این آفت خطرناک، زمینه‌ساز آلودگی زن و فروپاشی خانواده است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ
إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ
أَوْ آبَائِهِنَّ...^{۷۶}

و به زنان باایمان بگو چشم‌های خود را [از نگاه هوس‌آلود] فرو گیرند و دامان خود را حفظ کنند و زینت خود را، جز آن مقدار که نمایان است، آشکار ننمایند، و [اطراف] روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند [تاگردن و سینه با آن پوشانده شود] و زینت خود را آشکار نسازند؛ مگر برای شوهرانشان، یا پدرانشان یا... .

۷. خیانت

خطرناک‌ترین آفتی که از ناحیه زن نهاد خانواده را تهدید می‌کند خیانت است.^{۷۷} از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است: «چهار چیز، کمرشکن هستند... و زنی که شوهرش از او نگهداری می‌کند، ولی او به شوهرش خیانت می‌نماید».^{۷۸}

از این رو امام علی علیه السلام فرموده است: «اذا اراد الله بعید خيراً أَعْفَ بَطْنَهُ عَنِ الطَّعَامِ وَفَرَجَهُ عَنِ الْحَرَامِ»؛^{۷۹} هنگامی که خداوند خیر و خوبی بنده اش را بخواهد، در برابر غذاهای حرام عفت شکم، و در برابر محرّمات جنسی، عفت جنسی به او می‌دهد».

نتیجه گیری

خانواده نهادی مقدس و عظیم است که می تواند افراد خود را به سعادت یا شقاوت بکشاند. زن و مرد که عضو اصلی و مهم خانواده را تشکیل می دهند باید راهی را برگزینند که در آن سعادت افراد خانواده ملاک باشد، از این رو، انجام وظایف در خانواده باید سرلوحه کارها قرار گیرد و هر یک از زوجین باید تلاش کنند و وظایف خود را به خوبی انجام دهند. حسن معاشرت، جلب توجه همسر، تأمین نیاز جنسی، تربیت فرزندان، احترام متقابل، کوشش متقابل برای حفظ عفاف از مهم ترین وظایف مشترک است. سرپرستی خانواده، تأمین نیازهای مادی و امنیت خانواده، هدایت خانواده به سوی کمالات معنوی و همکاری در امور خانواده از مهم ترین وظایف مرد و فرمانبری، حفظ عفاف، حفظ اموال شوهر، آرایش و زینت از جمله وظایف زن نسبت به شوهر است.

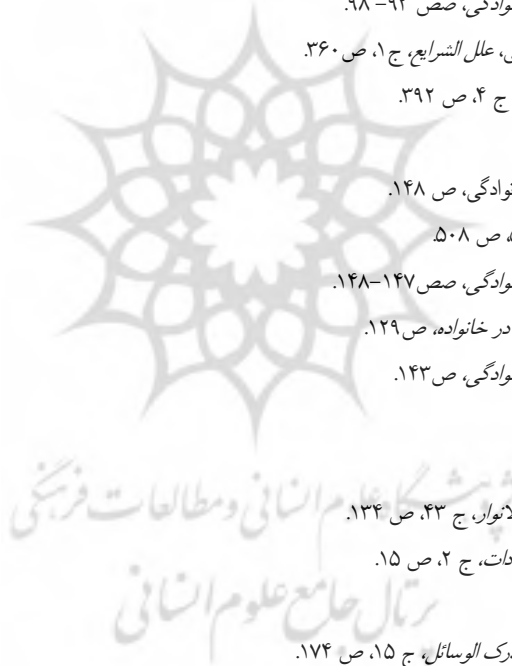
گلزار

مجموعه مقالات همایش «زن مسلمان، خانواده کارآمد»

پی نوشت

۱. حسین حقانی زنجانی، حقوق خانواده در اسلام، صص ۳۵-۳۶.
۲. محمدبن الحسن الحر العاملی، وسائل شیعہ، ج ۱۴، باب اول، ح ۴.
۳. حقوق خانواده در اسلام، ص ۳۷.
۴. وسائل شیعہ، ج ۴، باب اول، ح ۶.
۵. همان، ح ۳.
۶. احمد بهشتی، خانواده در قرآن، ص ۱۶۷.
۷. مجتبی حیدری، دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۹۳.
۸. رک: بقره: ۲۲۸-۲۳۴؛ نساء: ۱۹ و ۲۵؛ ممتحنه: ۱۲؛ طلاق: ۲ و ۶.
۹. نساء: ۱۹.
۱۰. نعمان بن محمد بن حیون، دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۸۲.
۱۱. دینداری و رضامندی خانوادگی، صص ۹۳-۹۸.
۱۲. محمدبن علی بن بابویه قمی، علل الشرایع، ج ۱، ص ۳۶۰.
۱۳. همو، من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۹۲.
۱۴. همان، ج ۲، ص ۶۲۱.
۱۵. دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۱۴۸.
۱۶. یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۵۰۸.
۱۷. دینداری و رضامندی خانوادگی، صص ۱۴۷-۱۴۸.
۱۸. حسین مظاهری، اخلاق در خانواده، ص ۱۲۹.
۱۹. دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۱۴۳.
۲۰. همان، ص ۱۵۱.
۲۱. امام سجاد، رساله حقوق.
۲۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۳۴.
۲۳. مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۲، ص ۱۵.
۲۴. کافی، ج ۲، ص ۷۹.
۲۵. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۷۴.
۲۶. دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۱۵۴.

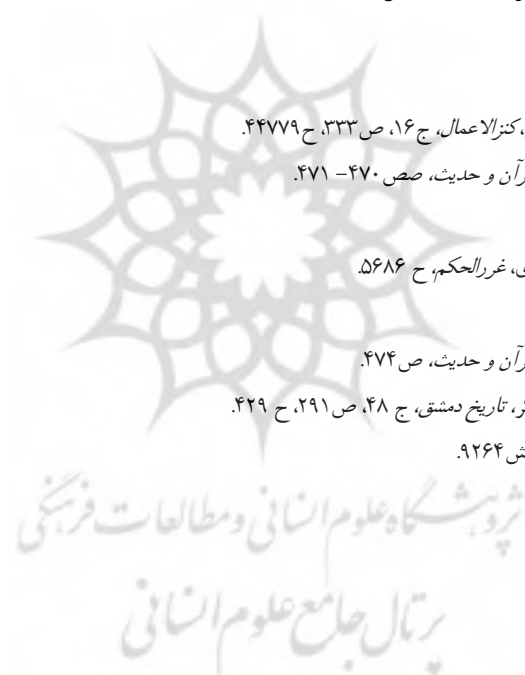

۲۷. نساء: ۳۴
۲۸. محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، ج ۳، ص ۱۲۵.
۲۹. امیر ملک محمودی، راهنمای خانواده، ص ۳۶.
۳۰. دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۱۵۴.
۳۱. حسین انصاریان، نظام خانواده در اسلام، ص ۳۶۸.
۳۲. همان
۳۳. الکافی، ج ۵، ص ۷۸.
۳۴. دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۱۶۱.
۳۵. الکافی، ج ۸، ص ۶۸.
۳۶. دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۱۶۶.
۳۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۵۳۶.
۳۲. تحریم: ۶
۳۹. نظام خانواده در اسلام، صص ۳۷۲ و ۳۷۳.
۴۰. راهنمای خانواده، ص ۳۸.
۴۱. همان، ص ۴.
۴۲. وجیه فلاح‌زاده، روابط اخلاق زوجین، ص ۳۲.
۴۳. آزاده طباطبایی اردکانی، روش‌های حل مشکلات زناشویی، ص ۱۲۸.
۴۴. روابط اخلاقی زوجین، ص ۳۲.
۴۵. تاج‌الدین شعیری، جامع‌الخبار، ص ۱۰۲.
۴۶. همان.
۴۷. محمد دشتی، نهج‌الحیات، ص ۱۸۰.
۴۸. محمدبن‌الحسن الحر العاملی، وسائل شیعہ، ج ۲، ص ۶۴۳.
۴۹. همان، ج ۸، ص ۳۳۸.
۵۰. روم: ۲۱
۵۱. جامع‌الخبار، ص ۱۷۶.
۵۲. همان، ص ۱۲۸.
۵۳. نظام خانواده در اسلام، ص ۳۷۶.
۵۴. راهنمای خانواده، ص ۷۴.
۵۵. محمدبن یعقوب کلینی، فروع کافی، ج ۵، ص ۵۰۷.

پروژه‌ساز: نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۵۶. نساء: ۳۴

۵۷. رک: نساء: ۳۴

۵۸. دینداری و رضامندی خانوادگی، صص ۱۸۰-۱۸۳.

۵۹. نظام خانواده در اسلام، ص ۳۸۲.

۶۰. محسن سعیدیان، آیین همسرداری و تدبیر خانواده، صص ۱۳۲-۱۳۳.

۶۱. نهج البلاغه، حکمت ۱۳۷.

۶۲. الکافی، ج ۵، ص ۳۲۴.

۶۳. رک: آئین همسرداری و تدبیر خانواده، ص ۸۴.

۶۴. محمد محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، صص ۴۶۱-۴۶۲.

۶۵. بحارالانوار، ج ۷۶، ص ۳۶۵.

۶۶. تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۴۶۳.

۶۷. ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بابویه قمی، من لا یحضر الفقیه، ج ۳، ص ۴۰۹، ح ۴۴۲۸.

۶۸. بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۴۷.

۶۹. تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، صص ۴۶۴-۴۶۸.

۷۰. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۷۱. همان، ص ۴۶۸.

۷۲. علی بن حسام الدین متقی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۳۳۳، ح ۴۴۷۷۹.

۷۳. تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، صص ۴۷۰-۴۷۱.

۷۴. همان، ص ۴۷۲.

۷۵. عبدالواحدین محمد آمدی، غررالحکم، ح ۵۶۸۶.

۷۶. نور: ۳۱.

۷۷. تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۴۷۴.

۷۸. علی بن حسن ابن عساکر، تاریخ دمشق، ج ۴۸، ص ۲۹۱، ح ۴۲۹.

۷۹. غررالحکم و درر الکلم، ش ۹۲۶۴.

فهرست منابع

۱. * قرآن مجید
۲. * نهج البلاغه
۱. آمدی، عبدالواحدین محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۳۷۹.
۲. ابن عساکر، علی بن حسن، تاریخ مدینه دمشق، بیروت، دارالفکر، ۱۴۲۱ق.
۳. ابن حیون، نعمان بن محمد، دعائم الاسلام، مصر، دارالمعارف، بی تا.
۴. امینی، ابراهیم، همسرداری، قم، بوستان کتاب، ۱۳۷۸.
۵. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، قم، امیپها، ۱۳۸۶.
۶. بابویه قمی، ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین، من لا یحضره الفقیه، بیروت، بی تا، ۱۹۸۶م.
۷. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، بیروت، دارالقلم، [بی تا].
۸. بانکی پورفر، امیر حسین، «تحلیلی بر روابط دختران و پسران دانشجو»، مجموعه مقالات هم‌اندیشی بررسی مسایل و مشکلات زنان، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۰ش.
۹. بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، بی جا، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ش.
۱۰. جمعی از خواهران پژوهشگر غیر ایرانی، خانواده در ملل و نحل، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲.
۱۱. الحر العاملی، محمد بن الحسن، وسایل الشعیبه، تهران، بی تا.
۱۲. حقانی زنجانی، حسین، حقوق خانواده در اسلام، بی جا، دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۵۰.
۱۳. حیدری، مجتبی، دینداری و رضامندی خانوادگی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۵.
۱۴. دشتی، محمد، نهج الحیاة (فرهنگ سخنان حضرت فاطمه علیها السلام)، قم، نشر مشرقین، ۱۳۷۶.
۱۵. ساروخانی، باقر، دایرةالمعارف علوم اسلامی، تهران، کیهان، ۱۳۷۰.
۱۶. شعیری، تاج‌الدین، جامع الاخبار، قم، انتشارات رضی، ۱۴۰۵ هـ.ق.
۱۷. سالاری فر، محمدرضا، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، قم، سبحان، ۱۳۸۸.
۱۸. سعیدیان، محسن، آیین همسرداری و تدبیر خانواده، بی جا، مرکز فرهنگی انتشاراتی میز، ۱۳۸۶.
۱۹. صدری مازندرانی، حسن، هنر همسرداری، بی جا، رواق دانش، ۱۳۸۵.
۲۰. صلیبی، ژانست، فرهنگ توصیفی روان‌شناسی اجتماعی، بی جا، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۲.
۲۱. طاهری، حبیب‌الله، سیری در مسایل خانواده، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶.
۲۲. طباطبایی اردکانی، آزاده، روش‌های حل مشکلات زناشویی، بی جا، شریف، ۱۳۷۸.
۲۳. طبرسی، فضل بن طبرسی، تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی المطبوعات، ۱۴۲۵ ق.
۲۴. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران، بی تا، ۱۳۸۱.
۲۵. فلاح‌زاده، وجیه، روابط اخلاقی زوجین، بی جا، هدی، ۱۳۸۸.

۲۶. قائمی، علی، نظام حیات خانواده در اسلام، تهران، انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۵.
۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب، فروع کافی، بی جا، دار الاضواء، ۱۹۹۲.
۲۶. متقی، علی بن حسام‌الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۳.
۲۷. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بی جا، المكتبة الاسلامیه، ۱۳۹۷.
۲۸. محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن، ترجمه حمید رضا شیخی، قم، درالحدیث، ۱۳۸۹.
۲۹. محمودی، امیر ملک، راهنمای خانواده، قم، شتاب‌الدین، ۱۳۸۷.
۳۰. مظاهری، حسین، اخلاق در خانه، بی جا، اخلاق، ۱۳۸۰.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
۳۲. نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، نجف، مطبعه النجف، ۱۳۸۳ هـ.ق.
۳۳. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۸ هـ.ق.